

K otázkam pôvodu a pomenovania Rómov

Anna Jurová, Spoločenskovedný ústav SAV, Košice, jurova@saske.sk

JUROVÁ, Anna. The question of the origin and naming of Roma. Individual and Society, 2000, Vol. 3, No. 3.

The paper is pointing to Indian origin of Roma, their language and caste system, which is sufficiently proved by realised research. Two types of names given by outsiders (exoethnonymes) are existing in different languages. There are variations of name "Cigani" and Egyptians (Gypsies). Migration of Roma coming from several Indian communities and in separate groups (also disparate in time and geographical origin) into Europe has its expression also in their own naming (endoethnonyme) - Roma, Manuscha, Kale, Sinti, Gitanos, Romanichel, Kaale.

Origin of Roma. Roma language. Migration of Roma.

Indický pôvod Rómov bol objavený až na konci 18. storočia na základe jazykového porovnania medzi rómčinou a indickými jazykmi. Všeobecne známa je historika o maďarskom študentovi teológie Stefanovi Vályim, ktorý sa v Leydene stretol s malabarskými študentami. Tí mu svojím výzorom a jazykom pripomínali Rómov z okolia Komárna, preto mu napadlo porovnať ich jazyk s rómčinou. Veľká väčšina slov sa zhodovala a Rómovia správne určili ich význam. V časopise Wiener Anzeigen bola o tom publikovaná správa v roku 1763. Ako anekdotu uviedol túto zmienku aj Samuel Augustini ab Hortis vo svojej práci Zigeuner in Ungarn (1775), no na jej základe usúdil, že Rómovia pochádzajú možno z juhozápadnej Indie. Vedecké základy romistiky položili nemeckí indológovia J. CH. Rüdiger a H. M. G. Grellmann, ktorí predpoklad o indickom pôvode rómskeho jazyka, a tým aj samotných Rómov, overili metódou komparatívnej lingvistiky. Svojimi prácami tak uzavreli dlhé obdobie tápania a špekulácií pri hľadaní pôvodu Rómov. Neskoršia jazykoveda vo svojom výskume tento pôvod lokalizovala a spresňovala vo viacerých indických spoločenstvách, sledovala migračné prúdy Rómov pri ich postupe na európsky kontinent.

Výskumy potvrdili, že rómčina je starším jazykom než novoinické jazyky, keďže Rómovia odchádzali z Indie pred viac ako tisíc rokmi, t.z. skôr než sa začala hindština formovať. Je však mladšia než najstarší indický jazyk sanskrt aj jazyky ďalšieho vývojového štádia, tzv. prákrty. Rómčina je teda nesmierne vzácnym jediným živým dokladom vývojového štádia medzi jazykmi "starými" a modernými.

Napriek tomu, že indický pôvod Rómov je dnes už mimo akýchkoľvek pochybností, neustále sa vynárajú a nastolujú otázky, prečo Rómovia odišli z Indie, kedy presne odišli, kde v Indii sídlili, k akým vrstvám obyvateľstva patrili? O týchto otázkach sa vedú dodnes spory a existuje na ne množstvo hypotetických odpovedí, ktoré nie je možné zatiaľ plne dokázať. Ich etnonym (etnické meno) či autonym (meno, ktorým určitý národ alebo etnická skupina nazýva sama seba) ROM nepochybne súvisí s menom rozšírenej indickej džátí (kasty) DOM. Historici sa zhodujú na tom, že indickí predkovia Rómov - DOMovia patria medzi pôvodných obyvateľov Indie, ktorí tu žili ešte predtým, než do zeme vtrhli indoeurópski (tzv. árijskí) kočovníci zo severu. K tomu došlo zhruba 1500 rokov pred Kristom. Dobyvatelia tu našli vyspelú civilizáciu (vtedy už v rozklade), ktorá patrí medzi najstaršie na svete. Išlo o mohendžodársku a harrapskú kultúru, ktorej tvorcovia boli dobyvatelmi zatlačenými na okraj spoločnosti a to geograficky i v "sociálnom" zmysle. Medzi zotročenými obyvateľmi sa nachádzali aj prapredkovia DOMov, a to znamená aj prapredkovia

ROMov.

V nasledujúcich tisícročiach indickej prehistórie patrili predkovia Rómov, teda DOMovia k najnižšej skupine, vyčlenenej v zložitom etnickom organizme Indie z kastového systému (avarna) a postihnutej množstvom obmedzení. Staroindická spoločnosť sa od prelomu 2. a 1. tisícročia p.n.l. delila na stavy (varny). Štyri stavy tvorili tzv. urodzení (arijah, od toho Árijci), ku ktorým patrili kňazi, učenci a náboženski učители (brahmani), ďalej bojovníci a iní "príslušníci" patriaci k vojenským "povolaniám" (kšatrijovia), tretí stav tvorili remeselníci, obchodníci, roľníci a chovatelia dobytky (vaišjovia) a nakoniec vykonávatelia rôznych pomocných prác a služieb, sluhovia (šúdrovia). Mimo týchto stavov boli tzv. nedotknuteľní, t.z. nesmeli sa dotknúť príslušníkov prvých štyroch stavov, várn (v sanskrite ačhút, v hindštine pańčába, kašmírsky dom, tamilsky paria, od toho páriovia). Tu patrili ľudia nečistých profesií, napr. ktorí zametali a odstraňovali nečistotu, prali prádlo, pripravovali drevo na spaľovanie mŕtvol, nosili a naťahovali lovecké siete, sťahovali a spracovávali kožu, ďalej tu patrili kati, kočovní kováči a iní remeselníci, muzikanti, tanečníci, drezéri opíc a hadov, profesionálni zloději dobytky. Každý stav mal súhrn práv, povinností a zásad správania (dharma), pričom s postupujúcou delbou práce a rozvojom hinduizmu sa stavy delili na množstvo kást (džáti) a podkást, zložených z rodov a kmeňov s dedičnými profesiami. Medzi indickými kastami (počíta sa, že ich je v Indii niečo medzi dvomi až tromi tisícmi) sú vzťahy neprekonateľnej sociálnej dištancie. V ktorej kaste sa človek narodil, do tej patrila celý život nielen on, ale celé jeho potomstvo a tá určovala jeho spoločenské zaradenie, právne postavenie, výber manželského partnera, formy účasti na širšom spoločenskom dianí, možnosti ďalších kontaktov. Znamená to, že príslušník jednej kasty sa nesmie oženiť s dievčaťom z inej kasty, že ľudia jednej kasty sa nesmú dotknúť jedla v dome tých, ktorí nie sú podľa nich žuže (čistí v rituálnom slova zmysle, t.z. jedia mäso zvierat "zakázaných"). Tieto kastovné bariéry existujú dodnes nielen v Indii, ale pretrvávajú aj medzi rôznymi skupinami Rómov v Európe.

Remeslá, ktorými sa živil predkovia Rómov, patria dodnes v Indii medzi kočovné a polokočovné. Svojou kastovou príslušnosťou boli Rómovia v zaobstarávaní základných životných potrieb odkázaní na iných, na obyvateľstvo, ktoré ich produkovalo. Medzi nimi neboli nijakí roľníci, pastieri, remeselníci vyrábajúci a pestujúci základné plodiny, potraviny, odev, obuv. Ich spôsoby obživy, prirovnávané v romistickej literatúre k terciárnej sfére a lovecko-zberateľskej rozkladajúcej sa prvotnopospolnej kultúre, ich permanentne nútili k rozptylu, disperzii do stále väčších priestorov a k symbióze s okolitým, najmä roľníckym obyvateľstvom. Odchod Rómov z Indie sa datuje do obdobia 9.-10. storočia. V smere na európsky kontinent postupovali cez Perziu a Arméniu (tu sa arménski príbuzní Rómov označujú termínom Lómovia), odkiaľ časť z nich pokračovala cez dnešnú Sýriu (aj tu sa dodnes označujú ako Dómovia) a pobrežím severnej Afriky na Pyrenejský polostrov. Početnejšie skupiny prechádzali Malou Áziou do dnešného Grécka (odkiaľ máme prvú historicky zachovanú písomnú zmienku o Rómoch v Európe) a z jeho územia postupne v 12. a 13. storočí do strednej Európy. Transformáciou zadnopodnebných hlások d, ktorá nemá v európskych jazykoch obdobu, vysvetľuje lingvistika pôvod ich vlastného pomenovania od indického Dómovia cez Lómovia v oblasti Prednej Ázie na európske Rómovia.

Od príchodu Rómov do Európy sa o ich pôvode šírili rôzne domnienky a legendy. S tým bolo späté aj ich pomenovanie a označovanie zvonku, t.z. exoetnonymy. Existujú dva druhy takýchto pomenovaní, ktoré sa vyskytli už v byzantských prameňoch - athingani a Aigupti.

Staršia forma termínu Cigán bola Atsinkan, Asinkan, Atingan. Francúzsky orientalista J. Bloch sa nazdáva, že uvedené meno si doniesli pravdepodobne z iránskeho jazykového prostredia, kde sa pojem asinkar používa na súhrnné označenie remeselníkov pracujúcich s kovom, teda kováčov, kovolejárov, kovotepcov, cínovačov a pod. V Grécku pôvodne označovali za Atsinganov príslušníkov potulnej manichejskej sekty, ktorí prišli do Byzancie v 8. storočí z prednej Ázie a živil sa predvádzaním hadov, veštením, mágiou a podvodmi. Sekta neskôr zanikla, no podobnosť povolání či názvu indických emigrantov postupujúcich z Perzie viedli k zámene a splývaniu s manichejcami. Najstaršia písomná zmienka o Rómoch v Európe pochádza z roku 1068 z kláštora na hore Athos v Grécku, kde sú označení ako Adsincani, ľudia, ktorí sú v Konštantinopole veľkými čarodejníkmi. Etnické označovanie Atsingani, Acingani možno sledovať pri pomenovaniach prvých skupín postupujúcich na Balkán a do strednej Európy už od 12. storočia. Do 14. storočia sa bežne rozširovalo a postupne v ňom dochádza k vynechávaniu prvej samohlásky, čo sa stalo rýchlo pravidlom, no transkripcia zostala naďalej rozkolísaná, najmä pokiaľ ide o používanie spoluhlásky "n" v strede slova. Tak sa rozšírili pomenovania v jednotlivých jazykoch - Acinganus, Cinganus, Cingerus (stredoveká latinčina), Cingene (turecky), Acigan, Cigan (bulharsky), Ciganin (srbsky), Tsigan (rumunsky), Czigány (maďarsky), Cigán (slovensky), Cikán (česky), Cygan (poľsky a rusky), Zigeuner (nemecky a holandsky), Zeginer (švajčiarska nemčina), Cingare, Cingar, Cinhan, Tsigane, Tzigane (v jednotlivých obdobiach vo francúzštine), Zingaro (talianky), Ciganos (portugalsky) a pod.

Druhá skupina pomenovaní pochádza od ich domnelého egyptského pôvodu. Viacerí cestovatelia v 2. polovici 15. storočia, keď prechádzali cez Modonu (Méthone) na Peloponéze, zaznamenali, že v blízkosti mesta je pahorok spolu s priliehajúcim územím nazvaný Gyppe, Gypte, ktorý Benáťčania volali Malý Egypt, kde bývali v stredoveku Atsingani. Často prichádzali odtiaľ do predmestí mesta Modona, ktoré bolo obvyklou zastávkou európskych pútnikov na ceste do Jeruzalema. Pozorovaním zistili správanie sa a výhody skupín putujúcich za pokáním, vypočuli rôzne legendy o živote Krista a modifikovali si kresťanské povinnosti spojené s pokáním a lútosťou podľa svojich predstáv. Tak veľká vlna rómskej migrácie na začiatku 15. storočia, prebiehajúca práve v čase mnohých križiackych výprav, husitských vojen a rôznych náboženských pútí, prebiehala vo veľkých mnohopočetných skupinách na čele s kniežatami a vojvodami z Malého Egypta. Zneužívajúc kresťanskú legendu o povinnom putovaní na znak pokánia získavali si rôzne podporné a ochranné glejty jednotlivých feudálnych veľmožov, panovníkov. V Európe došlo k zámene a stotožneniu miesta ich pôvodu, a tak boli označovaní ako Egyptania. V jednotlivých jazykoch sa vyskytovali nasledujúce varianty - Gypthoi, Aigyptiaki (grécky), Evgit (albánsky), Phárao népe (maďarsky), Egyptenarin, Gipten, Jipenessen (holandsky), Egyptians, Egyptians, Egypsies, Gypsies (anglicky), Egyptianos, Egitanos, Gitanos (španielsky), Egypcios (portugalsky).

Nemci a severské národy ich pokladali spočiatku za Tatárov, a tak ich aj volali - Tattare. V Nizozemsku boli považovaní za pohanov a súhrne ich označovali Heydens, vo viacerých krajinách z týchto dôvodov boli známi ako Saracéni, v Poľsku ako Wlosi. Vo Francúzsku niektoré skupiny zrejme uvádzali ako východiskovú oblasť Čechy, preto ich od konca 15. storočia začali nazývať aj Bohemes, Boimes a od 17. storočia názov Bohémiens celkom vytlačil staršie označenie Égyptiens a udržal sa až do 20. storočia. Potom sa zaužívalo dnešné pomenovanie Tsiganes. Aj v oblastiach východného Nemecka sa vyskytoval pojem Bemische Leit, Bohemische Leute, čo je dôkazom toho, že Rómovia tam prišli z Čiech. S termínom Bohemiano sa možno stretnúť aj v Španielsku v 16. storočí, kedy sa popri stále prevládajúcom Egyptianos, neskôr Gitanos, vyskytovalo aj označenie Griegos, pretože Rómovia hovorili aj po grécky a samotný ich jazyk mal veľa slov gréckeho pôvodu. V Uhorsku sa začal používať termín Egyptania v druhej polovici 15. storočia ako alternatívny pojem k staršiemu názvu Cigáni. V 17. storočí sa termínom "Egyptský Cigáni" označovali západoeurópske skupiny, ktoré po vyhnaní z nemeckých oblastí hľadali útočisko v Uhorsku. V prameňoch jednotlivých žúp, sťažujúcich sa na rôzne prečiny kočovných ľudí "gens Egyptica vulgo Cigani", dochádzalo k spájaniu obidvoch im zvonku pripisovaných pomenovaní.

V súvislosti s menami možno uviesť, že samotní Rómovia sa takisto označujú rôzne, ako to vyplýva z ich pôvodu z viacerých subetnických skupín už na území Indie a z postupu ich migrácie do Európy vo viacerých prúdoch a časových obdobiach. Všetky európske dialekty rómskeho jazyka obsahujú slovo rom, vo význame muž, manžel. Ženská forma s adekvátnou sémantikou je romni, čo znamená doslova žena, manželka. Ako skupinové označenie, teda ako svoj endoetnonym Rom, Roma, používajú predovšetkým potomkovia prvých skupín, ktoré sa do 15. storočia rozptýlili na Balkáne a vo východnej časti strednej Európy. Skupiny v západnej Európe z nasledujúcich migračných vln majú iné vlastné označenia. V nemeckých oblastiach žili skupiny Sinti, vo Francúzsku dominovali Manuša, v Anglicku sa označujú Romaničel, v Španielsku a Portugalsku Kale a vo Fínsku ich príbuzní Kaale. Aj pojem manuš obsahujú všetky dialekty rómskych jazykov a znamená to človek, teda manuša sú ľudia. Rovnakú formu i význam má toto slovo v sanskrte a skoro identickú aj v ďalších indických jazykoch. Používanie pojmu ľudia súčasne ako endoetnonymu je najarchaickejší spôsob na označenie starých kmeňov, skupín, prírodných národov.

Na Slovensku sú Rómovia zastúpení v najväčšej miere rumungrami, tj. usadlými Rómami najmenej tristo rokov. Aj keď sa toto označovanie pôvodne vzťahovalo na maďarských Rómov (ungrov), rozšírilo sa na všetkých usadlých - slovenských Slovačike Roma a maďarských Ungrike Roma, podľa jazykového prostredia majoritného obyvateľstva. Rómovia, ktorí na naše územie prišli v 19. storočí z rumunského Valaška a až do roku 1959 kočovali, sa sami nazývajú Vlachi, Vlachika Roma, čiže olašskí Rómovia. Kočovní Rómovia sa špecializovali na niektoré profesie, podľa ktorých dostali bližšie označenie - Lovári (priekupníci s koňmi), Kalderaši (kotlári), Ričkari, Ursari (predvádzajúci cvičených medvedov, medvediar). Jednotlivé príbuzenské skupiny olašských Rómov na južnom Slovensku (napríklad Bougešti) používajú na ďalšie rozlíšenie vlastné pomenovania (Kurkešti, Bogránešti, Mačkešti, Čurešti a iné). Tieto termíny nie sú ale ich etnonymami. Aj na Slovensku žijú malé zvyšky nemeckých skupín Sinti.

Problémy vznikajú s akceptáciou ich vlastného pomenovania Rom, Roma. Časť Rómov, ktorá sa stotožnila s pojmom Cigáni, sa nazdáva, že ide o prekladovú formu ich mena, alebo ide o asimilovaných Rómov, prevažne hudobníckych rodín na južnom Slovensku, ktorí sa dištancujú od dnešných etnoidentifikačných a emancipačných snáh veľkej väčšiny majoritou nepriaznivo vnímaných zaostalých slovenských Rómov. V medzinárodnom meradle sa Rómovia ohradzujú proti všeobecne rozšírenému znevažujúcemu označovaniu Cigán, cigán, ktoré najmä v slovanských jazykoch nadobudlo výrazne negatívnu konotáciu (cigán, klamár,

luhár). V Medzinárodnej rómskej únii, založenej v roku 1971, došlo k dohode o spoločnom pomenovaní Rómov, ktoré začína byť akceptované vo viacerých krajinách Európy spolu s priznaním minoritných práv Rómom. Medzinárodná rómska únia je všeobecne uznanou reprezentantkou Rómov vo svete so zastúpením v OSN.

V povojnovom vývoji u nás neboli Rómovia akceptovaní ako osobitné etnické spoločenstvo, len ako "občania cigánskeho pôvodu" slovenskej alebo maďarskej národnosti v jednotlivých cenzoch, definovaní boli ako "sociálne a kultúrne zaostalá skupina obyvateľstva". Po celé obdobie sa odmietalo priznať, že táto skupina obyvateľstva má svoj vlastný jazyk, kultúru, etnické povedomie. Aj vo vedeckej obci v otázkach vymedzenia špecifického postavenia Rómov u nás došlo k rozkolu, keď na Slovensku sa ešte v 80. rokoch nastoľovala nutnosť asimilácie, splynutia Rómov s ostatnou spoločnosťou. Z Komisie vlády pre riešenie otázok cigánskych obyvateľov sa vydávali pokyny, aby sa nepoužíval pojem "Cigán" s veľkým písmenom, "cigánske obyvateľstvo", lebo to by evokovalo predstavu istého spoločenstva, etnickej skupiny, čo vtedy nebolo možné pripustiť. Po novembri 1989 sa Rómovia začali prejavovať ako nový etnický aj politický subjekt v našej spoločnosti a ako taký museli byť všeobecne akceptovaní, vrátane ich vlastného pomenovania. Jazykovedný ústav L. Štúra v roku 1990 zaujal stanovisko k pomenovaniu Róm, rómsky (s dlhou samohláskou v slovenskom jazyku) a takúto formu písania etnického pomenovania doporučil aj v príručke slovenského pravopisu. Toto pomenovanie sa používa v oficiálnych vládnych a rezortných materiáloch, v dennej tlači to nie je ešte rešpektované a dodržiavané, takisto znevažujúce vyjadrenia na adresu Rómov s neadekvátnym pomenovaním zaznievajú neraz z nacionalisticky orientovaných politických kruhov.

Literatúra

Augustini ab Hortis, S.:Zigeuner in Ungarn /Cigáni v Uhorsku 1775. Bratislava 1995.

Daniel, B.:Dějiny Romů. Olomouc 1994.

Horváthová, E.:Cigáni na Slovensku. Bratislava 1964.

Hübschmannová, M.:Šaj pes dovakeras/ Můžeme se domluvit. Olomouc 1995.

Hübschmannová, M.:Odkud jsme přišli, kdo jsme, kam jdeme? In: Jdeme dlouhou cestou. Praha 1998.

Hübschmannová, M.:Úvod. Romové v Byzanci. Praha 1999.

Jurová, A.:História Rómov - zdroj pozitívnej etnickej emancipácie? In: Identity v meniacej sa spoločnosti. Košice 1997.

Mann, A. B.:Ad Cigán i Róm. Domino fórum, 35/1999.

Soulis, G. C.:Cikáni v Byzantské říši a na Balkáne v pozdním středověku. In: Romové v Byzanci. Praha 1999.